

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XXIII: 2025

Grudziądz, dnia 15.01.2025 r.

Nr 2 (831)

1375. spotkanie

Przemysław Szachnitowski, Marek Szajerka

Korzenie Grudziądza w świetle przywilejów lokacyjnych dla Chełmna i Torunia z 1233 roku oraz 1251 roku

W konfrontacji z przywilejami lokacyjnymi Grudziądza (chełmińskimi) przywileje chełmińskie dla Chełmna i Torunia dają odpowiedź na początki Grudziądza w majestacie prawa, nie podlegająca dyskusji polemicznej.

Przywileje dla tych miast dotyczą różnych lokacji. W przypadku Grudziądza nie mamy do czynienia z translokacją.

O różnicach w obydwu redakcjach Profesor Krystyna Zielińska – Melkowska napisała:

[...] *W przywileju z 1251 r. dostrzegam następujące nowe elementy:*

1. *wprowadzono nową, poszerzoną narrację, uzasadniającą potrzebę odnowienia przywileju;*
2. *zmieniono tytułaturę Hermana Balka, prawdopodobnie z zapisem w kopii toruńskiej „C”;*
3. *wymieniono inne patrymonium dla obu miast, co wynikało i z całkowicie zmienionego ich położenia topograficznego i ze zmniejszonej hojności Zakon;*
4. *wprowadzono dla Chełmna określenie: miasto „główne i godniejsze od pozostałych” zamiast „stołeczne”, jak było w starszym dokumencie;*
5. *pominięto uposażenie w ziemię służące utrzymaniu straży w obu miastach;*
6. *wymieniono obok mieszczan także osobną grupę społeczną – panów feudalnych;*
7. *Zakon zarezerwował dla siebie prawo przewozu przez Wisłę, które będzie wydzierżawiał konkretnym osobom spośród mieszkańców miast;*
8. *zmniejszono o połowę uposażenie parafii w Chełmnie zrównując je z uposażeniem parafii w Toruniu;*
9. *wprowadzono w kilku miejscach nazwę „ziemia chełmińska” zamiast dawniejszej „ojczyzna”;*

10. dokładnie określono granicę ziemi chełmińskiej jako położonej między Wisłą, Drwęcą i Osą;
11. dokładnie określono teren obowiązku służby wojennej mieszczan Torunia i Chełmna – właśnie na tym obszarze między Wisłą, Drwęcą i Osą;
12. prawo wymierzania kary za uchylanie się mieszkańców obu miast od służby wojenne przeszło w nowym dokumencie z rąk sędziego miejskiego (sołtysa) w gestię zarządcy (provisor) zakonnego;
13. wprowadza się określenie „moneta chełmińska”;
14. pominięto pewną listę świadków pierwotnego przywileju;
15. Dodano wreszcie formułę końcową, właściwą dla odnowionego przywileju, i nową długą listę świadków.

Na podstawie powyższego zestawienia narzuca się nieodparcie wniosek, że w ciągu tych 18 lat Krzyżacy umocnili swoje władanie tak na ziemi chełmińskiej, jak i na ziemiach odebranych Prusom. Poczuli się o wiele pewniejsi, stali się mniej bojni i jeszcze bardziej utwierdzili się w swych zamiarach utworzenia tu własnego suwerennego państwa. [...] ¹

Przywileje chełmińskie dla Chełmna i Torunia – punkty dotyczące też anonimowo Grudziądz z komentarzami naszego autorstwa ².

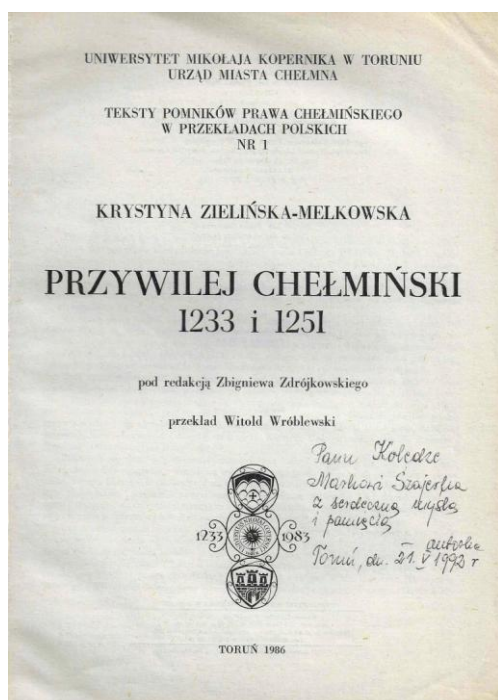
1233 rok	1251 rok
2. A więc daliśmy miastu Chełmnu dobrowolnie w wieczyste posiadanie trzysta łanów flamandzkich, poniżej i powyżej góry, dla wspólnego użytkowania przez mieszkańców miasta do jednej mili i poniżej do drugiej mili ze wszystkimi korzyściami, z wyjątkiem wysp i bobrów, do wspólnego użytkowania przez mieszkańców i przybyszów [pielgrzymów].	2. A więc daliśmy miastu Chełmnu na łąki, pastwiska i inne wspólne użytkowanie [teren] od granic pewnej wsi, która zwie się Uść, w dół (Wisły wzdłuż brzegów) aż do granic pewnego jeziora zwanego Rządź, i od granic tego jeziora idąc do wsi zwanej Ruda, i wzdłuż granic tej wsi aż do innej, zwanej Łunawy i tak bezpośrednio do drogi, która prowadzi do wyspy św. Marii (Kwidzyn), wzdłuż drogi zaś bezpośrednio aż do granicy pewnej wsi, zwanej Grubno i dalej aż do doliny, która nazywa się Browina. I nie należy tego przemilczeć, że będzie wolno łowić w wyżej wymienionym jeziorze, zwanym Rządź, często wzmiankowanym mieszczanom jak i nam. Ponadto powyżej wymienione dobra zarówno w lasach jak i łąkach oraz w polach wraz ze wszystkim korzyściami, jakie Zakon nasz stąd myłby czerpać, wzmiankowani mieszczanie swobodnie na wieki będą posiadali. Uznaliśmy, że rzekę Wisłę, od pewnej wsi, zwanej Topolno,

¹Przekład z języka łacińskiego za: K. Zielińska – Melkowska, *Przywilej chełmiński 1233 i 1251* pod redakcją Z. Zdrójkowskiego, przekład W. Wróblewski, Toruń 1986, s. 19-20.

²Tamże, K. Zielińska – Melkowska, *Przywilej chełmiński 1233 i 1251*, s. 34 – 50.

	<i>schodząc do jeziora, które nazywa się Rządź, z wszystkimi korzyściami, z wyjątkiem wysp i bobrów, należy przeznaczyć do wspólnego połowu przedtem wzmiankowanym mieszkańcom i przybyłym (pielgrzymom).</i>
Nazwa miasta civitati Colmensi	Nazwa miasta civitati Culmensi Określona została granica miejska na jeziorze Rządź, identyczna między Grudziądem a Chełmnem
<i>4. Postanawiamy również, aby w tych miastach na wieki przestrzegane było prawo magdeburskie we wszystkich orzeczeniach, zezwalając na to, aby, gdy jakiś oskarżony w Magdeburgu powinien zostać ukarany sześćdziesięcioma szelągami, tu zostanie ukarany trzydziestoma w monecie chełmińskiej, zachowując ten sam sposób proporcjonalnie i w innych przewinieniach. Jeśli natomiast pojawił się w tych miastach jakiś cień wątpliwości odnośnie do prawa sądowego i orzeczeń prawa sądowego, ten artykuł niech zostanie zbadany przez rajców miasta Chełmna, ponieważ chcemy, aby to miasto stało się miastem macierzystym [stolecznym] dla innych [miast], jeżeli będą jeszcze zakładane w wymienionej dzielnicy</i>	<i>4. Postanawiamy również, aby w tych miastach na wieki przestrzegane było prawo magdeburskie we wszystkich orzeczeniach, zezwalając na to, aby, gdy jakiś oskarżony w Magdeburgu powinien zostać ukarany sześćdziesięcioma szelągami, tu zostanie ukarany trzydziestoma w monecie chełmińskiej, zachowując ten sam sposób proporcjonalnie i w innych przewinieniach.</i> <i>Jeśli natomiast pojawił się w tych miastach jakiś cień wątpliwości odnośnie do prawa sądowego i orzeczeń prawa sądowego, ten artykuł niech zostanie zbadany przez rajców miasta Chełmna, ponieważ chcemy, aby to miasto było główne i godniejsze od pozostałych już założonych miast i tych które mogą powstać między Wisłą, Ośą i Drwęcą.</i>
Nazwa: Colmen civitati	Nazwa: Culmensis civitatis Określona precyzyjnie granica na linii Wisły, Osy i Drwęcy. W tych historycznych granicach nie ma obszaru starego miasta Grudziądz, rzekomo lokowanego w tym miejscu, na terenie ziemi chełmińskiej
<i>6. Przyobiecaliśmy również, że w tych miastach nie powinniśmy kupować żadnych domów. Jeśli natomiast ktoś oddał dom albo swoją działkę (parcele) naszemu Zakonowi z powodu pobożności, nie powinniśmy ich przeznaczyć do innego celu jak tylko do tego, dla którego dom swój zbudował każdy [inny] obywatel i stąd [powinniśmy] zachować te same prawa i zwyczaje, których inni będą przestrzegać jako posiadacze domów. Chcemy jednak, aby tym warunkom nie podlegały nasze warownie, które już posia-</i>	<i>6. Przyobiecaliśmy również, że w tych miastach nie powinniśmy kupować żadnych domów. Jeśli natomiast ktoś oddał dom albo swoją działkę (parcele) naszemu Zakonowi z powodu pobożności, nie powinniśmy ich przeznaczyć do innego celu jak tylko do tego, dla którego dom swój zbudował każdy [inny] obywatel i stąd [powinniśmy] zachować te same prawa i zwyczaje, których inni będą przestrzegać jako posiadacze domów. Chcemy jednak, aby tym warunkom nie podlegały nasze warownie, które już posia-</i>

<i>damy w tych miastach.</i>	<i>damy w tych miastach.</i>
Ten punkt świadczy, że Krzyżacy posiadali Grudziądz w obrębie murów przed ich oficjalną lokacją w 1290(91) r. Gdyby tam lokowano miasto, to Krzyżacy nie mieliby np. prawa zbudować tam spichrzy nad Wisłą przed 1365 r., zajmować kwartału południowo wschodniego przed 1415 r. To był zamek a nie miasto, w rękach Krzyżaków (od 1255 r.) na spółkę z biskupem chełmińskim, czyli dawna rezydencja biskupa misyjnego Prus św. Chrystiana.	
7. Parafię w Chełmnie obdarowaliśmy ośmioma łanami w pobliżu miasta i innymi osiemdziesięcioma, gdzie los je wyznaczył. Parafię zaś w Toruniu obdarowaliśmy czterema łanami w pobliżu miasta i czterdziestoma innymi, [tam] gdzie zostały [jej] wyznaczone. [...]	7. Parafii w Chełmnie daliśmy cztery łany w pobliżu miasta i innych czterdzieści, [tam], gdzie je wskazano. Parafie w Toruniu natomiast obdarowaliśmy czterema łanami w pobliżu miasta i czterdziestoma innymi, [tam] gdzie je wyznaczono [...]
Nazwa : Parochiam in Colmenn	Nazwa: Parrochiam in Culmine Parafia w Chełmnie straciła połowę uposażenia na rzecz podmiotu X.
13. Również jeśli by jakaś rzeka dotykał pół któregoś z mieszczan, niech będzie wolno temu, do którego należą pola, zbudować na niej jeden młyn. Jeśli by ta sama rzeka nadawała się [do budowy] wielu młynów, Zakon nasz niech da trzecia część poniesionych kosztów w budowaniu innych i ze zbudowanych niech pobiera trzecią część dochodów.	13. Również jeśli by jakaś rzeka dotykał pół któregoś z mieszczan, niech będzie wolno temu, do którego należą pola, zbudować na niej jeden młyn. Jeśli by ta sama rzeka nadawała się [do budowy] wielu młynów, Zakon nasz niech da trzecia część poniesionych kosztów w budowaniu innych i ze zbudowanych niech pobiera trzecią część dochodów.

*Strona tytułowa opracowania źródłowego
przywileju chełmińskiego*

To zagadnienie zgodności prawa chełmińskiego było już wcześniej omawiane w Biuletynach Koła Miłośników Dziejów Grudziądza³.

Po kilku latach, w związku z kontynuacją badań na temat cysterskich korzeni Grudziądza trzeba było do tego zagadnienia wrócić, szczególnie po publikacji artykułu o lokalizacji katedry biskupa misyjnego Prus św. Chrystiana⁴.

Ten przywilej pokazuje, że w 1222 roku rola Chełmna została wyolbrzymiona a nawet można powiedzieć, że jest mityczna. Przecież wtedy Chełmna w obecnym miejscu nie było. Jak wynika z przytoczonych uwag Profesor K. Zielińskiej – Melkowskiej, dopiero w 1251 r. urzędowo wprowadzono nazwę ziemia chełmińska. W zasadzie historiografie niemiecka i polska zdegradowały pozycję Chełmży w 1 poł. XIII w. Miasto Chełmno się wtedy dopiero kształtowało, przechodząc kolejne translokacje.

W dokumencie, tzw. łowickim z 1222 r. występuje Chełmża, która w 1 poł. XIII w. odgrywała zapewne większą rolę. To nie jest przypadek, że tam zbudowano kościół katedralny.

Na początku XIII w. władca tej ziemi był książę Konrad I Mazowiecki. W tym że czasie misje chrystianizacji pogańskich Prusów prowadził, konsekrowany na biskupa misyjnego Prus Chrystian z zakonu cystersów. Otrzymał on w 1222 r. od księcia Konrada, w formie nadania, liczne posiadłości na ziemi chełmińskiej. Wśród nich również osada Łoża i okoliczne wsie. Sześć lat później (1228 r.) dokumentem wystawionym w Biechowie, książę Konrad nadał ziemię chełmińską rycerzom zakonnym Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie. Nadanie to dotyczyło konkretnie wyznaczonego terytorium, którego granice ściśle określono. Osadzenie Krzyżaków na ziemi chełmińskiej było traktowane jako militarne wsparcie isji pruskiego biskupa Chrystiana. Stało się jednak inaczej. Ostatecznie Krzyżacy przejęli

---

³ M. Szajerka, *Prawo chełmińskie i jego zgodność z tezą o pierwotnej lokacji miasta Grudziądza po północnej stronie Kanalu Trynka, w obrębie murów obronnych*, BKMDG, Rok XVI: 2018, nr 9 (547) z d. 21.02.2018, ss. 12.

<https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/223910/edition/222314/content>

M. Szajerka, *Grudziądz jako przedzamcze w okresie średniowiecza i czasach nowożytnych*, BKMDG, Rok IX: 2011, nr 15 (284) z d. 11.05.2011, ss. 4.

<https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/227557/edition/226553/content>

M. Szajerka, *Powierzchnia Grudziądza w średniowieczu i czasach nowożytnych. Dylemat badawczy w świetle informacji na pieczęciach*, BKMDG, Rok XVII: 2019, nr 16 (593), z d. 8.05.2019, ss. 32.

<https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/227557/edition/226553/content>

M. Szajerka, 150. Rocznica wydania dzieła Xaverego Froelicha *Geschichte des Graudenzer Kreißes*, [Dzieje powiatu grudziądzkiego] 1868-2018. *Dzieje powiatu grudziądzkiego z 1868 r., jako źródło historyczne.*, BKMDG, Rok XVI: 2018, nr 3 (541) z d. 17.01.2018, ss. 24.

<https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/223894/edition/222300/content>

⁴ P. Szachnitowski, M. Szajerka, *Kościół katedralny biskupa misyjnego Prus św. Chrystiana na Górze Zamkowej w Grudziądzu. Podstany identyfikacji w świetle planów geodezyjnych z czasów nowożytnych metodą bezinwazyjną*, BKMDG, Rok: XXII, nr 29, ss. 24.

znaczna część posiadłości Chrystiana a w 1243 r. podzielono jego biskupstwo pruskie na cztery diecezje tworząc m.in. diecezję chełmińską. Pod koniec 1245 r. biskupem tej diecezji został dominikanin Heidenrik. Pierwszy biskup chełmiński na miejsce swego pobytu wybrał osadę Łoża. 19 kwietnia 1246 r. wielki mistrz Zakonu oficjalnie przekazał biskupowi Heidenrikowi należne mu uposażenie, czyli olbrzymie posiadłości – w tym Łożę wraz z jeziorem okolicznymi wsiami. Zapewne wówczas Łoża, będąc stolicą diecezji chełmińskiej otrzymała nową nazwę – Culmense. W 1251 r. po raz pierwszy wymieniona w dokumentach jako miasto (civitas)⁵.

W świetle tego dokumentu status Grudziądza, Ajko oppidum jest prawidłowy. Mieszkańcy oppidum status miejski otrzymali dopiero w okresie wojny trzynastoletniej, otrzymując herb z wizerunkiem tura. Będąc w zasadzie kolonią, jak Stare Miasto Toruń w XIII w. w odróżnieniu od miasta Nowego Miasta Torunia. Najstarsza pieczęć z turem nie zawiera nazwy civitas. Dla odróżnienia od pieczęci z biskupem (przymiotnik **Maius**) z turem to **Minus**. Aż do rozbiorów **Maius** Grudziądz (Przedmieście Chełmińskie) pod względem liczby ludności był większy i obszaru również. Wg języka staropolskiego słowo przedmieście oznaczało miasto bez murów a Szwedzi w XVII w. uważali je za *civitas*. Natomiast Polacy w tym samym czasie teren w obrębie murów, (obecnie stare miasto), za oppidum, czyli osiedle obronne.

Oppidum grudziądzkie przeszło podobną ewolucję, jak Stare Miasto Toruń, tylko ok. 150 lat później, usamodzielniając się od civitas (Toruńskie Przedmieście). Wyrazem samodzielności była pieczęć z wizerunkiem tura.

Stare Miasto Toruń było kolonią Starego Torunia, (lokacja 1233 r.). Następnie stało się miastem.

W najstarszych pieczęciach Starego Miasta Torunia był napis: SECRETUM • BVRGENSIUM • IN ThORVN. Jest ona na licznych dokumentach, począwszy od 1339 r. Dla wieku XIII nie zachowały się żadne pieczęcie z napisem civitas dla Starego Miasta Torunia. Nowe Miasto Toruń ma taką pieczęć już od lat 60. XIII w., czyli od swego założenia⁶. Kolonia w Toruniu wydzielona jest jako *secretum*, czyli wydzielone. Stary Toruń nie przetrwał jako miasto. Natomiast civitas (Toruńskie Przedmieście) terytorialnie został scalony z Grudziądzem w obrębie murów w 1872 r.⁷ Zostało ono natomiast, jako miasto wymazane sugestywnie z kart historii przez Xavera Froelicha w 1868 r. Ten stan trwa nadal i jest powielany przez pokolenia historyków, wbrew oczywistym dokumentom, przeczącym tej tezie oraz geografii historycznej⁸.

⁵ Za stroną internetową: Chełmża Urząd Miasta <https://www.chelmza.pl/9880,historia-miasta>

⁶ M. Szajerka, *Powierzchnia Grudziądza w średniowieczu i czasach nowożytnych. Dylemat badawczy w świetle informacji na pieczęciach*, BKMDG, Rok XVII: 2019, nr 16 (593), z d. 8.05.2019, s. 7-9.

⁷ M. Biskup, *Rozwój przestrzenny miasta Grudziądza*, Rocznik Grudziądzki 1960 [T. 1: 1960], s. 27

⁸ M. Szajerka, *Toruńskie Przedmieście – zapomniane miasto z 1 poł. XIII w. na terenie ziemi chełmińskiej*, BKMDG, Rok XVIII: 2020, nr 35 [36] (650) z d. 26.08.2020 r., ss. 20.

Okienko

Chorągiew miasta Chelмна, zdobyta pod Grunwaldem 15 lipca 1410 r. Ilustracja z dzieła kronikarza Jana Długosza ***Banederia Prutenorum***.

Rycina chorągwi, którą niósł Mikołaj z Ryńska w Banderia Prutenorum, z rękopisu w języku łacińskim pochodzący z połowy XV wieku autorstwa Jana Długosza, przedstawiającego 56 chorągwi krzyżackich zdobytych przez Polaków pod Grunwaldem, Kronowem i Nakłem w latach 1410-1431. Dzieło składa się z 48 pergaminowych arkuszy o wymiarach 18,6 cm x 29,3 cm, ilustrowanych przez krakowskiego malarza Stanisława Durinka. Obecnie przechowywane w bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego⁹.

Warto zauważyć, że nie ma wśród nich chorągwi miasta Grudziądza z herbem, zawierającym postać biskupa. Indywidualnie miasto z jakiegoś powodu nie uczestniczyło w walkach. Może ścięcie Mikołaja z Ryńska w Grudziądzu było odwetem krzyżackim za ewentualny bunt?

⁹ Za: strona SP im. Mikołaja z Ryńska w Ryńsku: <https://www.sprynsk.cba.pl/12e.html>

N o t a t k i

(L.B.S.)

Redakcja: Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.